

Bárdos Judit:

Eisenstein saját rajzairól

Eisenstein egész életében, szinte a bölcsőtől a sírig, állandóan rajzolt: színpadterveket, díszleteket, beállításokat, sokszor a beszéd és az írás helyett is, mintha a szavak kerülőútja nélkül gyorsabban, közvetlenebbül, hatásosabban tudná kifejezni, mit akar, képzel, gondol, vár el (a munkatársaitól, a díszlet- és jelmeztervezőktől, a színészekről például). A rajzokban spontán módon, képekbe vetítve szemléltethetővé tette elgondolásait, vágyait – néha azt is, ami még benne sem fogalmazódott meg pontosan. „Alkalmazott műfaj” volt számára a rajz, rajzai nagy részét nem is őrizték meg, és sokáig nem is állították ki, nem tekintették autonóm értéknek, csupán illusztráltak velük néhány írásának publikációját. 1958, a *Rettegett Iván* második részének bemutatója után irányult csak nagyobb figyelem a színes és hangosfilmeket, a „filmoperákat” (*Jégmezők lovagja*, *Rettegett Iván*) rendező Eisenstein vizuális tehetségének más megnyilvánulásaira is. Így volt ez Magyarországon is. Ezért nagy feltűnést keltett, amikor – rajzai gyűjteményének 1990-es budapesti ősbemutatója után – 2005 őszén, Pécsen, bemutattak egy szűkebb válogatást.

Eisenstein több írásában elemezte saját rajzait, például az Anita Brennernek szánt vázlatban és a Walt Disney-ről írott tanulmányban is. Ezek a dokumentumok magyar nyelven még sohasem jelentek meg. Most első ízben adjuk közre őket magyarul.

Anita Brenner^[1] történész, művészettörténész, művészetkritikus volt, számos, a mexikói monumentális falfestőkről, Diego Riveráról, David Alfaro Siqueriosról és Jean Charlotról szóló cikk szerzője, akikkel Eisenstein mexikói tartózkodása során barátságot kötött. Anita Brenner *Bálványok az oltárok mögött*^[2] című könyve „Ariadné fonalaként” vezette Eisensteint a mexikói kultúra labirintusában és jelentős hatással volt a *Que Viva Mexico!* c. film koncepciójára. Eisenstein és Anita Brenner baráti kapcsolatában az is szerepet játszott, hogy Brenner apja a 19. század végén Oroszországból emigrált Mexikóba. Az egyetemi

végzettségét Amerikában megszerző Anita Brenner gyakorta publikálta a mexikói művészetről szóló cikkeit a *Creative Art* című, befolyásos amerikai folyóiratban. Nagy valószínűséggel ott szándékozott megjelentetni Eisenstein rajzait is, saját kommentárjaival. Ez lett volna a világon az első, Eisenstein grafikáiról szóló dolgozat, hiszen a filmrendező rajzai ekkoriban csak szűk baráti köre számára voltak ismertek. A *Vázlat rajzaimról Anita Brenner cikkéhez, a Creatv Art számára* alapján elmondhatjuk, hogy Eisenstein nem pusztán támogatta ezt a kezdeményezést, hanem egyenesen felhatalmazta Anita Brennt, hogy pszichoanalízisbe vonja rajzait, de a körülmények úgy alakultak, hogy valószínűleg nem volt alkalma átadni neki a „puskát”. Brenner cikke Eisenstein grafikájáról nem készült el, vagy nem jelent meg. Végül Eisenstein öninterjú formájában fogalmazta meg Brennernek szánt mondandóját, magáról egyes szám harmadik személyben írva. (A szövegben a szerző a saját nevét mindig rövidítve közli: „E.” A magyar fordításban ezt a rövidítést feloldottam, Eisenstein nevét kiírtam.)

Az öninterjú kézírata abban a naplóban^[3] található, melyet Eisenstein a Mexikó és az USA határán található Nuevo Laredo városában vezetett 1932-ben, amikor napokon át tranzitvízumra várakozott, 1932-ben, útban hazafelé. A szöveg töredékes, vázlagszerű. A szerző számos angol és francia szót használ, többnyire latin betűs átírásban. Az orosz forrásban szerepeltetik az orosz nyelvű, cirill betűs megfelelőt is. <> jellel jelöljük a szerző által használt idegen szót és a latin betűs írásmódot. Ahol a szöveg hiányos, ott átvettük és [] jellel -- az orosz eredetihez hasonló módon – jelöltük a szerkesztői kiegészítések fordítását.

A másik, itt közölt írás, a *Saját rajzaimról* szintén a rendező naplójából^[4] való. A hazatérés után, Moszkvában született. A két írást folyamatosan számozott lábjegyzetekkel közöljük. A lábjegyzetek az orosz kiadás szerkesztőjének, Naum Klejmannak a kommentárjai – ahol nem, a 4. jegyzetben és a csillaggal jelöltekben -- ezt külön jeleztük.

Naum Klejman, a moszkvai Eisenstein-archívum vezetője, a teoretikus Eisenstein kéziratok hagyatékának legjobb ismerője, aki bővített, korszerűsített kiadásban, több kötetben^[5] közzétette Eisenstein elméleti írásait, ezt a két cikket, több más írással együtt *A Disney-kutatáshoz* címen egy nagyobb egységbe sorolta. Eisenstein gyakran hivatkozott Walt Disneyre, többször hasonlította Disney animációjának tiszta, matematikai vonalvezetését és „plazmaszerűségét” saját grafikus stílusához. A többi, idesorolt írás azonban jóval később készült, 1943-44-ben, az Alma-atai evakuációban és 1946-ban, Moszkvában. Itt, most azonban csak ezt a két, 1932-ből származó írást közöljük, mert most elsősorban a pszichológiai problémát tartjuk szem előtt, nem Walt Disney rajzainak elemzését.

A rendező gyakran úgy érezte, hogy a rajzolás közelebb hozza saját lelkiállapotának és általában az alkotófolyamat lelki mechanizmusainak a megfejtéséhez – és életének a mexikói szakaszára ez különösen jellemző volt. Ebben a periódusban különösen foglalkoztatták őt a pszichológia törvényszerűségei, az érzéki gondolkodás és a belső beszéd sajátosságai, a gyermeki, a „primitív” és a művészi gondolkodás közös vonásai. Mexikó ebből a szempontból mintegy a felszabadulást jelentette számára. Ahogyan az alábbi, *Saját rajzaimról* című jegyzetben írja: „a mexikói ősi emlékektől körülvéve elmerültem a tudattalanban”.

Már gyermekkorában kialakult sajátos rajzolási stílusa (melyre hatott – többek között – az itt említett Gulbranson is). Színházi tevékenységének és rajzművészetének 1920-22-es termékeny avantgárd korszakát nyolcéves (1923-tól 31-ig tartó) szünet követte, hiszen némafilmjeinek korszakában Eisenstein egyáltalán nem rajzolt.^[6] De mexikói útján, és attól kezdve egész életében, újra ontotta magából a rajzokat. A rajzolás egyfajta spontán beszéd- és látásmód, „automatikus írás” volt a számára, vagyis a közvetlen önkifejezés eszköze, aminek nem volt köze ahhoz a szándékhoz, hogy önálló, kiállítható alkotásokat hozzon létre. Azt a közeget jelentette, amelyben a világ olyan közvetlen formában válik szemlélhetővé, mint a

gyermekrajzaiban és szóképeiben, az archaikus népek mágikus rítusaiban, vagy a szürrealista képekben. Úgy érezte, nem szavakban, hanem képekben ölt alakot a felszabadított tudattalan. Rajzain, ahogyan a két írását kísérő illusztrációk is mutatják, gyakran jelennek meg gyermekkori fantáziák, erotikus és groteszk vonások.

^[1] 1905-2001.

^[2] „Idols behind Altars” by Anita Brenner, Payson and Clarke Ltd. N.Y. 1929.

^[3] Lásd az 1. lábjegyzetet.

^[4] Lásd az 5. lábjegyzetet.

^[5] „Montázs” 2000, „Metod” (1. kötet 2001, 2. kötet 2002), „A nem közömbös természet” (1. kötet 2004, 2. kötet 2005.)

^[6] Eisenstein rajzolásáról részletesen ír Szilágyi Ákos „A toll démona” című írásában: Filmvilág, 2006. január, 28-36.o.

In: Filmkultúra 2006.

<http://www.filmkultura.hu/2006/articles/essays/brenner.hu.html>

- Eisenstein: "Vázlat rajzaimról Anita Brenner cikkéhez, a 'Creative Art' számára" című cikke az alábbi helyen olvasható: http://www.filmkultura.hu/2006/articles/essays/vazlat_brennerhez.hu.html